

Ihor Nabytovych

Maria Curie-Skłodowska University, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9453-158X>

На підступах до безодні життєтворчості Олесь Ульяненко

On the Approaches to the Vast Realm of Oles Ulyanenko's Creative Works

Abstract

This review article analyzes the monographic work *Między apokalipsą a melancholią. Oleś Ulianenko – twórczość, konteksty, wspomnienia*, published by the publishing house of Adam Mickiewicz University in Poznań. It is a joint study of Ukrainian and Polish literary experts. The authors of the collective monograph are Anna Horniatko-Shumilovich, Mazhanna Kuchynska, Przemysław Lis-Markevich, Yaroslav Polishchuk and Oksana Pukhonska. Scholars study the work of Oles Ulyanenko as a unique artistic and social phenomenon in the Ukrainian culture and writing, as well as, more broadly, in Slavic literature and writing in general.

Keywords: Oles Ulyanenko, controversial figure, allegorism, tenderness despite cruelty.

2023 року у видавництві Університету імені Адама Міцкевича в Познані з'явилася друком монографія „Między apokalipsą a melancholią. Oleś Ulianenko – twórczość, konteksty, wspomnienia” („Між апокаліпсисом та меланхолією. Олесь Ульяненко – творчість, контексти, спогади”), присвячена творчій постаті українського мистця. Це спільне дослідження українських та польських літературознавців Анни Горнятко-Шумилович, Мажанни Кучинської, Пшемислава Ліса-Маркевича, Ярослава Поліщука та Оксани Пухонської. У вступі зазначено, що видання – це „наукова

рефлексія над постаттю і творчістю Олеся Ульяненка – як унікального мистецького та суспільного явища в українській культурі та письменстві, а також ширше – у літературах слов'янських і письменстві загалом, у контексті репрезентованого ним нурту – *noir...*¹.

Поява монографії пов'язана зі зростанням зацікавлення творчістю письменника в Польщі та інших країнах Європи. Така друга хвиля рецепції спадщини Олеся Ульяненка доволі симптоматична, адже відбувається перечитування його раніше опублікованих, проте недооцінених свого часу художніх текстів. До речі, саме в Познані у 2022–2023 роках завдяки видавництву Товариства імені Івана Франка в Познані (директор цього товариства і перекладач Пшемислав Ліс-Маркевіч – один із авторів дослідження) було здійснено унікальну працю: перекладено та опубліковано дві книжки вибраних творів письменника – „*Stalinka. Następca Szatana*” (2023) та „*Kwiaty Sodomy*” (2023), які вперше ознайомлюють польського читача з цим неординарним талантом.

Ульяненко сьогодні – одна з найконтроверсійніших постатей в українському письменстві часів відновленої незалежності. Критик Євген Баран зауважував, що життя він пізнав уповні – з п'ятнадцяти літ мандрував світами, захоплювався шаманством у снігах Якутії, волочився, служив у Східній Німеччині, набув афганського досвіду, жив як безхатко. Літературознавець твердить, що цей мистець усе свідоме життя впевнено й цілеспрямовано вбивав себе, а „читання творів такого письменника спустошує. Бо не кожен може чинити опір світові, який метастазами проникає в тебе й залишає єдиний вихід – внутрішню зневагу до всього, що є людиною. Не кожен зуміє відчутти й межу, за якою починається захоплення всім, що є людиною...”².

¹ A. Horniatko-Szumilowicz, M. Kuczyńska, P. Lis-Markiewicz, J. Poliszczuk, O. Puchonska, *Między apokalipsą a melancholią. Oleś Ulianenko – twórczość, konteksty, wspomnienia*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2023, s. 8.

² Ye. Baran, *Samospalennia yak peremoha* [v:] „Literaturna Ukraina”, 2010, 2 veresnia.

Свідченням зацікавлення творчістю Ульяненка є публікація Олега Солов'я „Речник Апокаліпси (До розуміння творчої місії Олеся Ульяненка): Статті, рецензії, есеї”, яка є зібранням статей, рецензій, есеїв, написаних автором за останнє десятиліття. О. Соловей переконаний, що Ульяненко – „письменник, без перебільшення, унікальний”; його герої

є анітрохи нереалістичні, чим і знетямлюють та знесилюють читача, вихованого передовсім на сучасному сюжетному примітиві, – як російського, так і вітчизняного вже розливу. Здебільшого його герої є фігурами підкреслено алегоричними; до того ж, із помітним символічним шлейфом, що тягне за собою клуби різноманітних асоціацій – від біблійних до власне артефактів нашого невеселого часу. Герої Ульяненка в жодному разі не індивідуалізовані, – най читача не введуть ув оману навіть розлогі портретні характеристики, що іноді розкручуються впродовж усього твору подібно спіралі...³

Перша частина монографії „Між апокаліпсисом та меланхолією” – „Творчість, контексти” – відкривається студією Ярослава Поліщука „Апокаліпис і меланхолія”. Автор роздумує над долею і вибором авторського світобачення та власного творчого шляху українських письменників, що прийшли в літературу в 1980-х. Дослідник бачить зародження Ульяненкової поетики в культурі схилку й занепаду імперського панування росіян, формуванням чорної естетики (особливо в фільмографії), яка віддзеркалювала деморалізацію суспільства, його регрес і зневіру – на фоні економічних негараздів, пробудження національних рухів, політичних тектонічних зрушень. Ярослав Поліщук зауважує:

Займаючись феноменом Олеся Ульяненка, варто оцінити органічний зв'язок письменника з добою, у якій він реалізував свої літературні здібності. Йдеться про переломний період, який вказує на обмеженість однієї культурної матриці, але водночас відкриває простір для створення інших, альтернативних моделей. З одного боку, виявляє повну профанацію

³ О. Solovei, *Rechnyk Apokalipsy (Do rozuminnia tvorchoi misii Olesia Ulianenka): statyi, recenzii, esei*, Prostir Literatury, Voronovytsia 2022, s. 7.

офіційної літератури, сформованої в руслі соціалістичного реалізму: через штучність і закостенілість мови така література знецінювалася в очах читача, а із втратою держави, яка їй сприяла, вона була також позбавлена фінансової підтримки. Молоді ж письменники, що дебютували у 1980-х, цю культурну дезорієнтацію досить гостро відчули на власному прикладі. Вони не бачили можливості доєднатися до повністю сформованого і досі консервативного літературного канону...⁴

Аналізуючи творчість О. Ульяненка в контексті його доби, автор приходить до переконання про особливе місце мистця в українському письменстві межі ХХ та ХХІ століть: для нього „характерна для зламу епох атмосфера повної деградації з апокаліптичним відтінком окреслила специфічний погляд на світ і людину. Це, по суті, погляд песимістичний, генеза якого пов’язана з цілковитим розчаруванням особистості, сформованої радянщиною, яка виявилася досвідом *profanum*, жалюгідним, відсталим і безперспективним...”⁵. Незважаючи на реалізм із домінантами брутальності в його художньому світі, Ульяненко усе ж намагається шукати й позитивні вартості. Однак у творчому універсумі письменника „кризова ситуація є специфічною тому, що, незважаючи на найжорсткішу та найрадикальнішу критику реалій, не передбачає виходу за межі дискурсу”⁶. Його герої „опиняються у замкнутому колі, позначеному життєвими обставинами. Вони діють у герметичному світі, з якого немає виходу, а тому – більш-менш чітко усвідомлюють, що кинуті напризволяще. Здається, вони потрапили в пастку, з якої немає виходу, хоча самі не бажають його шукати, уражені страшною хворобою морального занепаду – хворобою, яка охоплює усе це середовище”⁷. Загалом же, хоча твори письменника і „сповнені образів потворності та слабкості, але це не затьмарює їх позитивних цінностей. Відображаючи сумні й похмурі реалії кризових

⁴ *Między apokalipsą a melancholią...*, op. cit., s. 15.

⁵ Ibid., s. 22.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid., s. 25.

часів, письменник звертається до гуманістичних почуттів, звертається до загальнолюдських цінностей, за якими тужать його герої”⁸. Поетика *poir* дозволила мистцеві виразити світоглядні патерни, що закладені були в часи поневоленого розуму й анархії схилку імперії, її розкладу й занепаду, задекларувати естетику бридоти цього життя, означити його тривання в сучасності.

Анна Горнятко-Шумилович в есеї „І хочу це зробити... Убити – вступивши в милосердя...». Причинки до розважань про ніжність попри жорстокість у «малій прозі» Олеся Ульяненка” намагається знайти особливий, сказати б, парадоксальний ключ студій над малою прозою Ульяненка – крізь призму ніжності для екзистенції його героїв, що живуть у розшматованому внутрішньо та здеморалізованому зовнішньо апокаліптичному світі. Дослідниця твердить, що „безпрецедентне протистояння ніжності з жорстокістю, з якого, незважаючи на непоправні моральні та фізичні втрати, ніжність виходить переможцем, є домінантою в побудові усіх творів Ульяненка”⁹; при цьому ніжність у його прозі делікатно переплітається з демонстративною жорстокістю „не тільки на рівні сюжетних ліній, характеристик персонажів чи мовного шару, але також, і, мабуть, насамперед, у сфері філософсько-містичного мислення. Незважаючи на жорстокі метафори, романи Ульяненка залишають надію”¹⁰. Письменник шукає виходів із цих лабіринтів життя і людської психіки, показує їх, і це

продиктовано вірою автора в настання кращого майбутнього. І навіть якщо в ньому не вказано, з якого боку прийде порятунок, це все одно є найкращим доказом того, що наміром Ульяненка було не похизуватися жорстокістю, а дати метафору занурення України в анархію, виявити негативні явища, щоб усвідомити їх, хоча вони не є ні приємними, ні неприємними, а потім усунути їх. Бо, попри все, в епіцентрі його прози – безкомпромісна боротьба за Людину¹¹.

⁸ Ibid., s. 42.

⁹ Ibid., s. 66.

¹⁰ Ibid., s. 66.

¹¹ Ibid., s. 66–67.

Оксана Пухонська у розділі „Травма тоталітарної свідомості в повісті Олеся Ульяненка «Сталінка»” наголошує на влучності зображення письменником руйнівних наслідків тоталітарного радянського минулого, яке спричинило цілковиту деморалізацію українців. Пшемислав Ліс-Маркевіч аналізує повість „Квіти Содому” як приклад української прози *noir*, відзначаючи при тому специфіку „чорнухи”, що аж ніяк не є сліпим наслідуванням популярного жанру західної белетристики. Мажанна Кучинська вдається до несподіваного порівняльного дослідження: вона зіставляє болгарський варіант *noir* з українським. На цій підставі дослідниця висловлює низку слушних міркувань про своєрідність слов’янської „чорної” прози.

У другій частині монографії вміщено спогади про письменника Михайла Слабошпицького, Павла Вольвача, Ігоря Островського. Ця частина посвячує читача в таємниці творчої особистості письменника, зокрема містить його автентичні самооцінки, висловлені в кількох відвертих інтерв’ю. Варто додати, що частина матеріалів має ексклюзивний характер, бо досі не публікувалася.

У монографії подано докладну бібліографію творчості автора „Сталінки”, опрацьовану Я. Поліщуком та О. Пухонською, що обіймає не лише монографії та статті українських учених, а й статті, опубліковані за кордоном (у Польщі, Чехії). У книжці вміщено також цілу серію світлин із приватного архіву письменника. Підсумовуючи, варто зауважити, що колективна монографія дає фаховий і різнобічний аналіз творчості Олеся Ульяненка, особливо важливий для польського читача, який уперше відкриє цього автора для себе.

References

- Baran Ye., *Samospalennia yak peremoha* [v:] „Literaturna Ukraina”, 2010, 2 veresia.
- Horniatko-Szumilowicz A., Kuczyńska M., Lis-Markiewicz P., Poliszczuk J., Puchonska O., *Między apokalipsą a melancholią. Ołесь Ulianenko – twórczość*,

konteksty, wspomnienia, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2023.

Solovei O., *Rechnyk Apokalipsy (Do rozuminnia tvorchoi misii Olesia Ulianenka): statii, recenzii, esei*, Prostir Literatury, Voronovytsia 2022.